

Історія

УДК 94: 37(091)(477) «1944/1953»

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20034936>

**Ідеологізація навчально-виховного процесу у школах
західноукраїнського регіону (1944–1953 рр.)**

Старжець Володимир Іванович,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії,
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-6807-0935>

Прийнято: 12.04.2026 | Опубліковано: 30.04.2026

***Анотація.** У статті розглянуто особливості ідеологізації навчально-виховної роботи у загальноосвітніх установах Західної України в післявоєнні роки (1944–1953 рр.). Мета наукової статті полягає в тому, щоб на основі аналізу архівних документів та верифікації праць сучасних дослідників проаналізувати форми та методи ідеологізації освітнього процесу в школах регіону, здійснювані радянською владою. Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, системності, верифікації, опори на історичні джерела. У ході дослідження використовувались проблемно-історичний, порівняльний методи, а також метод мікроісторії. Наукова новизна статті полягає в комплексному аналізі основних заходів та методів, що впроваджувала радянська влада для формування в педагогів і школярів*

комуністичного світогляду. Визначено ефективність цих заходів та їх вплив на подальший розвиток шкільної освіти регіону. Акцентовано увагу на діяльності партійних структур щодо здійснення контролю за навчальним процесом. Охарактеризовано настрої місцевої молоді, інтелігенції та їхнє ставлення до радянської шкільництва. Констатовано, що сталінський тоталітарний режим відводив важливу роль ідеологічному чиннику у навчанні і вихованні майбутніх громадян. Відновлення радянської системи освіти супроводжувалося безкомпромісною боротьбою між більшовицькою владою та українським визвольним рухом, в епіцентр цього протистояння часто потрапляли вчителі та учні. Головним елементом державної комуністичної політики у сфері освіти було встановлення тотального контролю за шкільництвом та педагогічними кадрами. Ці процеси поєднувалися з негативними факторами повної ідеологізації навчально-виховного процесу, нав'язуванням чужого українцям світогляду, тиском на педагогів, репресіями, нищенням національного характеру школи шляхом радянської та русифікації.

Ключові слова: освіта, шкільництво, вчителі, навчально-виховний процес, радянська влада, ідеологія, західні області УРСР.

**Ideologization of the Educational Process in Schools
of the Western Ukrainian region (1944–1953)**

Volodymyr Starzhets,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of History,

Theory of the State and Law and Philosophy,

Private Higher Educational Establishment «Academician Stepan Demyanchuk

International University of Economics and Humanities», Rivne, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0001-6807-0935>

***Abstract.** This article analyzes the ideologization of the educational process in secondary schools of Western Ukraine during the postwar period (1944–1953). The aim of the study is to investigate the forms and methods of the ideologization of the school education under Soviet rule. The research is based on the analysis of archival documents and a critical review of previous scholarship by Ukrainian researchers. The methodological framework relies on the principles of scientific rigor, systematization, historicism, and source criticism. The research employs problem-oriented historical method, comparative, and microhistorical methods. The article provides a comprehensive analysis of the key measures and methods employed by the Soviet authorities to cultivate a communist worldview among teachers and students. It assesses the effectiveness of these measures and their influence on the subsequent development of school education in the region, with particular emphasis on the role of party structures in controlling the educational system.*

The study examines the attitudes of local youth and the intelligentsia toward the Sovietization of schooling. The findings indicate that the Stalinist totalitarian

regime assigned a significant role to the ideological component in the education and upbringing of future citizens. The restoration of the Soviet education system was accompanied by an uncompromising struggle between the Bolshevik authorities and the Ukrainian national liberation movement, with teachers and students often finding themselves at the center of this confrontation.

A key element of Soviet educational policy was the imposition of total control over schooling and teaching staff. These processes were associated with the complete ideologization of education, the imposition of a worldview alien to Ukrainians, pressure on educators, repression, and the erosion of the national character of schooling through Sovietization and Russification.

Keywords: *education, schooling, teachers, educational process, Soviet regime, ideology, the western regions of the Ukrainian SSR.*

Постановка проблеми. В умовах російської збройної та інформаційної агресії, переосмислення національного історичного наративу та реформування української школи особливої актуальності набуває дослідження радянської державної політики в освітній сфері. Вивчення цього історичного досвіду є важливим для вироблення ефективних механізмів протидії ворожим ідеологічним впливам в освітньому просторі України.

Відновлення радянської освітньої системи на теренах західноукраїнського регіону у післявоєнні роки відбувалося в умовах безкомпромісної боротьби між комуністичною владою та українським визвольним рухом, який представляли ОУН та УПА. Сталінський тоталітарний режим намагався контролювати і формувати свідомість населення через освітні та культурні установи. Зважаючи на особливу роль в житті суспільства інтелігенції, між радянцями та українським визвольним рухом відбувалось запекле протистояння за вплив на освітній простір.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість досліджень, присвячених радянській західноукраїнського регіону та освітній політиці повоєнного часу, проблема ідеологізації навчально-виховного процесу в школах ще не отримала комплексного висвітлення. Недостатньо проаналізовано впровадження радянської педагогічної моделі, зокрема уніфікацію змісту освіти, навчальних планів, підручників і методик, а також насадження марксистсько-ленінської ідеології, атеїстичного виховання та русифікації. Особливої уваги заслуговує роль місцевих партійних структур та молодіжних організацій, які забезпечували комуністичне виховання молоді й безпосередній контроль за ідеологічною спрямованістю шкільного навчання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета наукової статті полягає в тому, щоб на основі аналізу архівних документів та верифікації праць сучасних дослідників деталізувати завдання, форми та методи ідеологізації освітнього процесу в школах західноукраїнського регіону, здійснювані радянською владою. Для досягнення мети передбачено наступні завдання: проаналізувати відновлення радянської системи освіти західноукраїнського регіону в умовах панування сталінського тоталітарного режиму; визначити завдання радянської влади щодо ідеологічного контролю над школою у післявоєнні роки; дослідити форми та методи впровадження радянської педагогічної моделі; охарактеризувати роль партійних органів і молодіжних організацій у шкільному середовищі; з'ясувати вплив ідеологічного тиску на вчителів, учнів і національну ідентичність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку освітньої галузі західноукраїнського регіону досліджувалася здебільшого у контексті аналізу повоєнної історії України. Активно вивчаються сучасними вченими різні аспекти протистояння між радянською владою та національно-

визвольним рухом. Зокрема, Б. Ярош одним із перших проаналізував функціонування сталінського тоталітарного режиму на західноукраїнських землях у 1930–1950-х рр. [1]. Мету, завдання та особливості діяльності молодіжних організацій ОУН дослідив О. Іщук [2]. Конкретні практики взаємовідносин між Організацією українських націоналістів та інтелігенцією розкрила О. Стасюк [3]. Хоча вказані дослідження лише частково торкаються заявленої проблематики. Для написання статті цінними були праці, що безпосередньо присвячені ідеологічній політиці радянців в освітній сфері на західноукраїнських землях. Загальні аспекти розвитку освіти регіону в повоєнний час висвітлено у дослідженні С. Сворака [4]. Особливості ідеологічного контролю сталінського режиму за діяльністю інтелігенції у післявоєнні роки охарактеризував В. Баран [5]. Організацію та зміст навчально-виховної роботи в загальноосвітніх школах проаналізовано у праці Л. Романець [6]. Особливості відновлення радянської системи шкільної освіти на прикладі Волині розкрито у дослідженні Л. Стрільчук і Л. Сосницької [7]. Питання державного контролю над науково-педагогічною інтелігенцією висвітлила О. Булгакова [8]. Аналіз протистояння між радянською владою та націоналістичним підпіллям у сфері освіти представлено у дослідженні Р. Давидюк, А. Жив'юка та В. Старжеця [9]. Для загального аналізу освітнього процесу у повоєнні роки цікавими є дослідження Р. Попп [10], І. Сушик [11], Л. Березівської [12] та ін. Однак, все ще недостатньо висвітленими є заходи місцевого партійного керівництва щодо ідеологізації шкільної системи. Також спостерігається відсутність досліджень європейської історіографії, що були б присвячені заявленій темі.

Основу джерельної бази дослідження склали документи Державного архіву Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської областей. Цінний фактичний матеріал, який характеризує

освітню та ідеологічну політику державних органів радянської влади міститься у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Західноукраїнський освітній простір у перші післявоєнні роки. Ідеологічно-політична ситуація у західноукраїнському регіоні була несприятливою для комуністичної влади. На теренах краю надзвичайно поширеним був національно-визвольний рух. Місцеве населення активно підтримувало борців за незалежність України. Однак, радянська влада, володіючи потужним державним механізмом та величезним досвідом пропагандистської роботи, розпочала активне перевиховання суспільства. Радянці використовували різні методи письмової та усної пропаганди, поєднуючи їх із заходами репресивного характеру. Під тотальний ідеологічний та силовий контроль влади потрапили освітяни та всі, хто був причетний до виховання підростаючого покоління.

ОУН також активно виступала за всеосяжний вплив на розвиток молоді, про що підкреслювала у своїх наказах низовим ланкам. Інтелігенцію повстанці просили не покидати рідних земель та свій народ. Керівництво націоналістичного підпілля усвідомлювало, що основним резервом майбутньої боротьби буде національно свідомою молодь. З огляду на це, серед юнацтва було розгорнуто широку виховну роботу. Зазначалося, що досягнення національної мети, можливе лише за підтримки народу, чим більш свідомим, освіченим та морально здоровим буде суспільство тим швидший буде шлях до свободи [13, арк. 82–83].

У перші післявоєнні роки українські повстанці активно реалізовували так звану «шкільну акцію», під час якої намагалися безпосередньо впливати

на освітній процес. В інструкціях виховникам («Методичні вказівки для виховання шкільної дітвори») наказувалося відвідувати школи, там де це можливо. Для дітей проводити виступи, гутірки, лекції на яких переконувати: «вчитися треба, бо Україна потребує розумних дітей. Вам треба дуже багато вчитися і знати...» [2, с. 438]. Як зазначалось у звітах українського підпілля, це дозволило згуртувати учнівство до рішучого спротиву сталінському режимові [10, с. 180]. Також Провід ОУН ставив завдання залучати інтелігенцію до визвольної боротьби, всіляко спонукати її до роботи в підпіллі, адже вона мала авторитет серед місцевого населення [3, с. 241].

Допоки радянський державний апарат мав хиткі позиції, особливо в сільській місцевості, націоналісти активно втручалися у діяльність закладів освіти шляхом відвідування уроків, моніторингу підручників, проведенні мітингів у школах, особистих розмов із вчителями та дирекцією. Під час таких заходів вони забороняли навчати дітей сталінської історії, ганьбити українське національне життя, вчити російську мову. За невиконання вказівок проводили роз'яснення, нищили комуністичну символіку, портрети партійних діячів, підручники. Не поодинокими були випадки руйнування шкільних приміщень та застосування до вчителів силових методів.

У відповідь сталінський режим спрямував весь свій державний механізм на знищення визвольного руху та цілковиту інтеграцію регіону в загальносоюзну систему. Республіканське керівництво наказувало активніше проводити усну, письмову та наглядну комуністичну агітацію серед населення. Зазначалось, що «молодь і інтелігенція сіл знаходилась і знаходиться під впливом активних націоналістичних елементів і це безумовно показує що пропаганда політики радянської влади ведеться недостатньо...» [14, арк. 52].

На місця летіли гнівні постанови і розпорядження. Секретна постанова ЦК КП(б)У «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України» від 10 січня 1945 року розіслана всім обкомам значно активізувала дії партійців щодо ідеологічного перевиховання населення. Микита Хрущов був незадоволений діяльністю партійних організацій які «політичну роботу проводили, головним чином в райцентрах та ближніх селах, а віддалені населені пункти не охоплювали своїм впливом» [15, арк. 1]. Панічні настрої просочувались навіть до офіційних документів керівництва. Зокрема, в довідці про стан масово-політичної роботи серед населення Станіславської (Івано-Франківської) області прямо говорилося, що «відсутність політичної роботи серед інтелігенції приводить до того, що частина вчителів прививає свої реакційні погляди учням» [16, арк. 28].

Крім обласних відділів освіти як органів виконавчої влади, при обкомах діяли сектори шкіл, які визначали плани роботи освітніх закладів та займалися насамперед ідеологічним складником навчального процесу. Більшовицькі функціонери зазначали, що вчителі займають в суспільстві велике і почесне місце, адже виконують поставлені партією завдання: «формують світогляд майбутнього будівника комуністичного суспільства» [9, с. 60]. Отже, система освіти УРСР перебувала під подвійним контролем партії та уряду.

Відновлення західноукраїнської шкільної мережі супроводжувалося встановленням радянської педагогічної концепції. Відбувалась стандартизація та уніфікація освітнього процесу: єдині структура, зміст освіти, навчальні плани, підручники й методи, система оцінювання, ідеологізація змісту предметних галузей та підручників, поступова русифікація [12, с. 10]. Зокрема у навчальних планах, починаючи з 1946 р. спостерігається чітка тенденція до збільшення кількості годин на російську мову і літературу та історію СРСР.

Місцеві освітні традиції нівелювалися, національний характер школи замінявся інтернаціональним з обов'язковою атеїстичною складовою на основі матеріалістичного та марксистського підходів. Ці принципи й стали методичним стрижнем комуністичної системи середньої освіти у післявоєнні роки.

Можна стверджувати що, основною метою освітнього процесу в радянській школі було виховання підростаючого покоління в дусі глибокої відданості комуністичним ідеалам, партії, любові до «батька Сталіна», «великого російського народу» та ненависті до класових ворогів, особливо «українських буржуазних націоналістів». Кожен педагог повинен був розуміти, що він перш за все є працівником «ідеологічного фронту», бо виконує завдання партії по вихованню молоді.

Особливості мовної політики радянської влади. Однією із важливих проблем в освітній сфері західноукраїнських земель стала русифікація. У Львівській області в 1945/46 н. р. працювало 923 школи, з них з українською мовою навчання – 858 шкіл, російською – 21, польською – 44 [17, арк. 1]. У тому ж році у Станіславській області нараховувалось 818 шкіл з українською мовою, 4 школи з російською мовою та 20 – з польською мовою навчання [18, арк. 64]. Найбільше україномовних шкіл було на Волині – понад 93%. Зазначені цифри не дають нам підстав говорити про тотальну русифікацію західноукраїнської школи в перші повоєнні роки. Радянська влада усвідомлювала, що інтеграцію регіону з найнижчим рівнем освіченості у загальносоюзний ідейний простір потрібно починати з «лікнепу», а проводити його було можливо лише рідною мовою більшості населення. Відтак, русифікація набрала не менш підступного «повзучого» характеру – кількість російськомовних шкіл збільшувалась поступово, але невпинно.

Посилення опіки «старшого брата» та зміцнення позицій радянської влади у регіоні спричинили до того, що зникла потреба з тактичних міркувань розвивати українську мову і школу. Після виходу 1950 р. у газеті «Правда» статті Й. Сталіна – «Марксизм і питання мовознавства» та низки партійних постанов щодо цього питання, вчителі повинні були сприяти поширенню російської мови, доводити, що українська мова збагатилася у результаті «благотворного впливу» на неї російської [19, арк. 85].

Широкого розмаху процеси русифікації набули в кін 1940-х – поч. 50-х рр. Така політика наражалась на відкритий опір окремих сміливців. Зокрема на семінарі поетів молодіжного журналу «Дніпро», під час виступу Володимира Сосюри про важливість ідеологічних питань в роботі письменників, один з учасників конференції – Гончарук (лейтенант, член партії) запитав: «Чому в нас на Україні дозволена російська школа і російська мова, а в РРФСР українських шкіл нема і українська мова не дозволена?» [20, арк. 3]. На що, розгублений Сосюра відповів, що не компетентний в цьому питанні. Також, у зверненнях до міністра освіти, часто зазначалось про те, що відміна іспиту з української мови для учнів російських шкіл в УРСР наносить серйозну шкоду освіті. Зауважимо, що це були не просто «перегини» республіканських чиновників, а цілеспрямована державна політика інспірована московським керівництвом.

Намагаючись перетворити людину в сліпого виконавця наказів згори, ліквідувати будь-який спротив на місцях, сталінський режим толерував пристосуванство, провокував таке явище як роздвоєність особистості [1, с. 32]. Щоб уникнути репресій, українці частково зрікалися національних ідеалів, особистісних переконань, намагалися не виділятися, бути як всі. Підтримуємо думку С. Сворака, що «у всій радянській навчально-виховній системі чітко проявляється тенденція вважати людину не метою виховання, а лише засобом

досягнення мети. Неодмінними умовами такої системи були уніфікація та русифікація» [4, с. 75].

Механізми ідеологізації навчального процесу в школах. Поряд із тотальним контролем за навчальним і виховним процесом, педагогічними кадрами та інтелігенцією загалом, сталінська репресивно-каральна система проводила періодичні викривальні кампанії. Зокрема сумнозвісна політика – «ждановщини», метою якої було встановлення абсолютного контролю над наукою і освітою, культурним життям. Розгромні постанови задавали тон в ідейно-політичній роботі серед суспільства та в сфері освіти. Однією з найвідоміших стала постанова ЦК ВКП(б) «Про журнали «Звезда» і «Ленинград» від 14 серпня 1946 р., в якій гострій критиці піддавались письменники і поети, які у свої творах мало приділяли уваги пропагуванню комуністичних ідеалів, їхні праці визнавалися шкідливими та ворожими радянському суспільству. Наслідуючи центр, ЦК КП(б)У видав схожу постанову – «Про питання історії України і української літератури», у якій від місцевого партапарату та освітян вимагалось негайно покращити роботу щодо підвищення ідейно-політичного складника в навчанні учнів [21, арк. 141]. Пріоритетним визначалась боротьба із внутрішніми та зовнішніми ворогами, викритті перекручень у висвітленні історії України і літератури, головним чином проти концепції М. Грушевського і його школи, куди відносили всіх українських науковців, що не влаштовували Москву.

Виходячи із нового курсу партії, тодішній заступник міністра освіти УРСР О. Філіпов негайно розіслав наказ, згідно якого до серпневих нарад вчителів 1946 р. вносилися наступні доповіді: «Про викривлення і помилки в освітленні деяких питань української літератури»; «Про помилки в освітленні деяких питань історії України»; «Проти націоналістичних тенденцій в літературознавстві»; «Про антинаукові теорії М. Грушевського та його

школи» [22, арк. 7]. Під впливом цієї ідеологічної кампанії директор однієї із шкіл Львівщини висловлювався, що «всі вчителі західних областей виховані на основі школи Грушевського, в дусі буржуазно-націоналістичному – їм потрібно перебудуватися» [23, арк. 102]. Його колега продовжив думку – «вплинути на свідомість мас можна через дітей, через школу. Але це може зробити лише людина, яка сама озброєна передовою теорією Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна. Я закликаю все вчительство опанувати марксистсько-ленінську теорію» [23, арк. 102]. Ці приклади показують, що рішення партії та уряду швидко впроваджувались в освітній процес.

Для ідеологічної обробки освітян, працівники відділу пропаганди та агітації західноукраїнських обкомів КП(б)У організовували лекції, семінари, створювали спеціальні гуртки для підвищення ідейного рівня вчителів. Зміст роботи в яких передбачав єдину структуру: «Короткий курс історії ВКП(б)», «Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу», вивчення праць з основ марксизму-ленінізму та відкоригованих біографій В. Леніна та Й. Сталіна [24, с. 50]. Зауважимо, що така тематика залишалася незмінною до середини 1950-х рр. До цих занять залучали майже всіх вчителів. Наприклад, відділ пропаганди та агітації Волинського обкому в 1948 р. охопив політичною просвітою 4 618 педагогів із загальної кількості 5 320 осіб [25, арк. 18-19].

Звичайний радянський вчитель, крім викладу навчального матеріалу, мав запевняти учнів, що за звільнення від нацистської окупації потрібно дякувати комуністичній партії, «генералісимуму Й. Сталіну», «великому російському народу»; висвітлювати позитивний вплив російської мови та літератури на українську культуру; боротися з проявами націоналістичної ідеології; наглядно демонструвати переваги радянської науки у світі. Отож, у школі не залишилось місця для вільнодумства, все, що не вкладалось в рамки комуністичної ідеології, визнавалось ворожим і неприйнятним.

Центральну роль у системі державного контролю за навчально-виховним процесом і педагогічними колективами займав Всесоюзний Ленінський комуністичний союз молоді (ВЛКСМ). Радянські молодіжні організації мали бути в кожному селі і місті, на всіх підприємствах та в освітніх закладах. Важливим показником «правильного» ідейного світогляду інтелігенції в очах влади була належність вчителів до комуністичної партії чи комсомолу. Однак, у Західній Україні в цьому плані більшовики спочатку мали значні труднощі. Наприклад у Львівській області у 1944/45 н. р. із 2 550 вчителів, комсомольців було лише 419 [9, с. 61], насамперед, завдяки приїжджим зі східних областей. У Станіславській області у 1948/49 н. р. серед педагогів нараховувалось лише 119 членів і кандидатів ВКП(б), членів ВЛКСМ – 921, натомість безпартійних було – 5 149 [26, арк. 24]. Згодом, коли в училища та вищі навчальні заклади вже не можливо було вступити без комсомольського квитка, партійний актив серед освітян різко підвищився.

Молодіжні організації перетворилися на могутній пропагандистський чинник, поширюючи потрібну комуністичній владі ідеологію серед юнацтва. Однак, дуже часто школярі не були ідейними, а в низці шкіл піонерські осередки носили суто формальний характер. Діти не знали головних правил та принципів цих структур, а на питання «Хто такий піонер?» учні відповідали: «Це той хто носить галстук» [9, с. 61]. Партійні керівники скаржились, що не можуть вирішити питання про створення комсомольських організацій в зв'язку з тим, що молодь знаходилась під впливом націоналістів. Однак, після посилення контролю щодо піонерської та комсомольської роботи в школі, радянські молодіжні організації стали контролювати навчання і дозвілля учнів, вчителів та більшості громадян.

Важливими опорними пунктами в поширенні радянської ідеології були будинки культури. Вони створювалися повсюдно. Діяли робітничі,

студентські, шкільні, жіночі клуби та ін. Через них відбувалася робота з активною молоддю, яку більшовики залучали до своїх лав. Також будинки культури активно використовувалися для впровадження радянських святкових практик та як чинник антирелігійного виховання. Для того щоб молодь не відвідувала Богослужіння у неділі чи святкові дні, в клубах проводились лекції і бесіди, які завершувались концертами та танцями, як наслідок певна частина молоді не йшла до церкви, а йшла в клуб. На такі заходи гостро реагувало українське підпілля, стосовно діяльності будинків культури були чіткі вказівки всіляко перешкоджати їхній роботі [9, с. 63].

Разом із тотальною пропагандою активізувався жорсткий атеїстичний тиск на населення, намагаючись підпорядкувати світогляд людей лише одній комуністичній ідеології. Підвищення ідейної роботи значно ослаблювалось через те, що багато місцевих педагогів були релігійними. Таких вчителів рекомендувалось звільняти, щоб очистити від них школу. У Станіславській області були випадки коли освітяни, переважно в селах, відкрито ходили до церкви із своїми дітьми [26, арк. 87]. Секретар Рівненського комсомолу В. Кушовська гнівно повчала вчителів через те, що у багатьох з них були натільні хрестики [22, арк. 104]. Більше того, дехто з приїжджих освітян також ставали релігійними. Таку ситуацію керівництво пояснювало низьким ідейним рівнем педагогів, недостатнім контролем за педагогічними кадрами у школах.

Ідеологізація навчально-виховного процесу в школах передбачала неухильне виконання місцевими органами комуністичної влади ідеологічних настанов московського імперського центру. Механізми цієї політики охоплювали тотальний нагляд за освітнім процесом, ідеологічний вплив на педагогічні кадри, переслідування неблагонадійних, стандартизацію навчання, атеїстичний тиск на населення, а також перетворення

комуністичних молодіжних організацій на потужний інструмент контролю над повсякденним життям вчителів і учнів.

Репресивна політика сталінського режиму щодо освітян регіону. Закономірно, що для західноукраїнської освітньої сфери характерними були часті перевірки та чистка педагогічних кадрів, адже влада була занепокоєна перебуванням у школах людей, які не викликали в неї політичної довіри, «замаскованих націоналістів», прихильників західної ідеології. «Вони в нас де не де є, і наше завдання з вами викривати і виганяти їх з радянської школи» – зазначали освітянські керівники [26, арк. 141]. Внаслідок чого спецслужби створювали в школах свою агентуру, щоб блокувати будь-які прояви національної свідомості.

Тоталітарна система застосовувала широкий спектр методів, щоб тримати контроль над педагогами, від матеріальних заохочень та нагород до громадського осуду, звільнення з роботи, арештів та вислання у виправно-трудові табори. Систематично практикувалися перевірки ідейно-політичної роботи освітніх установ, працювали спеціальні комісії, до складу яких обов'язково входили представники каральних структур. Після однієї з таких масштабних чисток у 1949/50 н. р. було вирішено, що із 46 822 вчителів західноукраїнського регіону потрібно звільнити 1 529 осіб, у тому числі за зв'язки з ОУН – 617, «скомпрометованих» – 141, «куркулів» – 59, за релігійними мотивами – 84, за іншу діяльність – 628 [11, с. 177]. Комісія, що складалася з працівників райкому і відділу НКДБ Лановецького району Тернопільщини до політично ненадійних віднесла майже 40 % вчителів, при тому, що частина з них прибула на роботу за направленням Міністерства освіти [27, с. 39]. У Рівненській області впродовж 1947 р. було звільнено 8 завідуючих районними відділами освіти [27, арк. 169]. У Станіславській обл. лише за 1952/53 н. р. із 7 656 вчителів було звільнено 2 620 осіб [28, с. 39].

Можемо констатувати, що місцеві органи влади ретельно стежили за настроями вчителів і до кінця 1950-х рр. встановили над західноукраїнським інтелектуальним середовищем тотальний ідеологічний та силовий нагляд.

Зміцнення радянської влади, масштабна ідеологічно-пропагандистська діяльність в суспільстві, репресії, депортації, послаблення підпілля ОУН та ліквідація більшості загонів УПА призвели до того, що на межі 1940–50-х рр. вчительство західноукраїнського регіону поступово припинило активний опір режимові, подекуди зберігаючи пасивні форми – аполітичність уроків, ігнорування пропаганди, інертність у громадсько-політичній роботі, самоізоляцію.

Висновки. Відновлення шкільної освіти в західноукраїнському регіоні супроводжувалося безкомпромісною боротьбою між більшовицькою владою та українським визвольним рухом, в епіцентр цього протистояння часто потрапляли вчителі та учні. Головним елементом державної комуністичної політики у сфері освіти було встановлення тотального контролю за шкільництвом та педагогічними кадрами. Встановлено, що ці процеси поєднувалися з негативними факторами повної ідеологізації навчально-виховного процесу, нав'язуванням чужого українцям світогляду, тиском на педагогів, репресіями, нищенням національного характеру школи шляхом радянзації та русифікації.

У подальшому перспективними є дослідження форм і методів діяльності українського визвольного руху щодо впливу на освітній простір. Важливо врахувати історичний досвід та виробити ефективні методи протидії ворожій пропаганді, адже російський імперіалізм і сьогодні активно застосовує радянські ідеологічні практики.

Список використаних джерел

1. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті рр. ХХ ст. (історико-політологічний аспект). Луцьк: Надстир'я, 1995. 176 с.
2. Іщук О. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.). Торонто-Львів: «Літопис УПА», 2011. 944 с.
3. Стасюк О. Організація українських націоналістів та інтелігенція. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 230–246.
4. Сворак С. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.). Київ: Правда Ярославичів, 1998. 239 с.
5. Baran V. Ideological Control of the Stalinist Regime over the Intelligentsia in the Ukrainian SSR: 1945–1953. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk*. 2025. № 25. P. 181–188.
6. Романець Л. Організація та зміст навчально-виховної роботи в загальноосвітніх школах повоєнної України (1944 – середина 1950-х рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*. 2015. Т. 22. С. 118–125.
7. Стрільчук Л., Сосницька Л. Відновлення та розвиток радянської системи шкільної освіти на Волині в перше повоєнне десятиліття. *Літопис Волині*. 2022. Вип. 26. С. 54–59.
8. Булгакова О. Науково-педагогічна інтелігенція України (середини 1950-х – першої половини 1960-х рр.) як об'єкт державної політики. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2013. № 18. С. 232–245.
9. Давидюк Р., Жив'юк А., Старжець В. Перезавантаження західноукраїнського освітнього простору: комуністичні виклики і націоналістичні відповіді (1944–1953 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2021. № 7/49. С. 54–71.

10. Попп Р. Повоєнне шкільництво у світлі звітних документів Українського націоналістичного підпілля. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2020. № 3/45. С. 168–185.

11. Сушик І. Формування вчительських кадрів загальноосвітніх шкіл Волині у 40–50-х рр. ХХ ст. *Інтелігенція і влада*. 2009. Вип. 15. С. 171–180.

12. Березівська Л. Реформування загальної середньої освіти в Радянській Україні в умовах авторитарного суспільства (1931–1991): історіографія та джерела. *Науково-педагогічні студії*. 2024. № 3. С. 9–33.

13. Вишкільні матеріали ОУН. *Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО)*. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 31. 110 арк.

14. Стенограма зібрання обласного партійного активу про реалізацію постанов ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У «Про недоліки в політичній роботі в західних областях України», 1944 р. *Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО)*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 162. 62 арк.

15. Виписки із протоколів засідань Політбюро ЦК КП(б)У і довідка про хід виконання постанови ЦК КП(б)У від 10.01.45. «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях УРСР». *Державний архів Тернопільської області*. Ф. Р-1833. Оп. 5. Спр. 29. 12 арк.

16. Довідки про стан політичної роботи серед населення західних областей України, 1944 р. *Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (далі – ЦДАГОУ)*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 893. 75 арк.

17. Звіт про роботу шкіл Львівської області за 1946–1947 н.р. *ЦДАГОУ*. Ф. 1. Оп. 73. Спр. 450. 144 арк.

18. Накази Народного комісаріату освіти УРСР з питань основної діяльності з № 2336 по № 5160, 1945 р. *Центральний державний архів вищих*

органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 59. 213 арк.

19. Листування з Міністерством освіти УРСР, 1951 р. ЦДАВОВ України. Ф. 2. Оп. 8. Спр. 7145. 164 арк.

20. Довідка про націоналістичні прояви на семінарі в раді письменників «Дніпро» і націоналістичні антирадянські листівки, 1946 р. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2973. 146 арк.

21. Інформації, довідки Львівського обкому партії в ЦК КП(б)У по виконанню постанов ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, 1947 р. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 109. 221 арк.

22. Листівки, відозви, присяга вояка УПА, гасла ОУН і УПА, 1944 р. ДАРО. Ф. Р-2. Оп. 4. Спр. 92. 34 арк.

23. Інформації, довідки, звіти Львівського обкому партії в ЦК КП(б)У, 1946 р. ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 456. 281 арк.

24. Старжець В. Відновлення радянської системи шкільної освіти в західноукраїнському регіоні після війни (1944–1953 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 117(2). С. 48–52.

25. Звіти про роботу відділу пропаганди і агітації за 1948 р. Державний архів Волинської області. Ф. П-1. Оп. 2. Спр. 136. 225 арк.

26. Стенограма наради завідуючих відділами народної освіти і директорів шкіл області від 15–16 серпня 1949 року. ДАІФО. Ф. Р-3. Оп. 2. Спр. 129. 176 арк.

27. Інформації і звіти райкомів партії, облвно, райвно про роботу органів народної освіти і шкіл за 1946–1947 н.р. ДАРО. Ф. Р-400. Оп. 3. Спр. 190. 192 арк.

28. Сворак С. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період. *Український історичний журнал*. 1997. № 2. С. 28–42.